

Nätverket Svenska Kulturlandskap

Traditionellt åkerbruk – rågskörd

träff i Linnés Hammarby i Uppland – 31 juli – 1 augusti 2019

Minnesanteckningar

Traditionellt brukade fodermarker vid Linnés Hammarby.

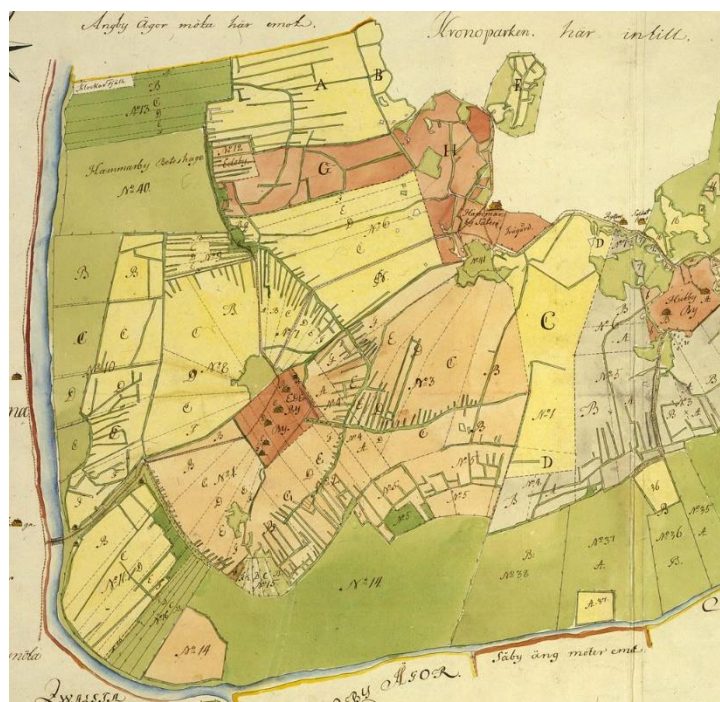
Kålgården, med ängar och hagar i bakgrunden. Med kålgård avsågs vad vi idag skulle kalla grönsaks- och kryddland.

Kulturresevatet Linnés Hammarby

På gården Hammarby bodde Carl von Linné under somrarna, under delar av sitt liv. Bebyggelsen har varit byggnadsminne sedan 1935. År 2007 blev gården och även 42 hektar mark ett statligt kulturresevat. Sedan dess har det utvecklats till något av ett landskapslaboratorium, med inriktning på 1700-talets markanvändning. Här finns idag en kålgård, en humlegård, åkrar, ängsmarker, hagar, och även utmarker. På Linnés tid var utmarkerna en kronopark, det vill säga reserverade för kungahusets jaktförlustelser. Det innebar att de inte var tillgängliga för gårdens brukande. Idag ingår de i det samlade brukandet i kulturresevatet.

I de här trakterna dominerar lerjordar. På lite fastare mark brukades jorden som åker. De blötare delarna var äng och betesmark. Under den här tiden tillämpades här tvåsädesbruk, det vill säga att åkrarna odlades vartannat år och låg i träda vartannat år.

Under 1800-talet kom alla de förändringar som brukar sammanfattas med begreppet "den agrara revolutionen". Skiftesreformer, växelbruk med växtföljder, uppodling av ängsmark, plog och andra redskap, nya grödor som potatis, och mycket annat. Allt det här fick till följd att

tidigare generationers förhållandevis stabila men begränsade jordbruksförsörjning började förändras. Antalet människor som kunde livnäras ökade påtagligt, och Sverige blev till och med periodvis en exportnation.

Storskifte genomfördes här år 1763. Gården Hammarby syns i övre delen av kartan.

Spannmål

Jordbrukare har i alla tider förädlat spannmål genom urval. Från första början genom insamling, senare genom olika grader av domesticering. Det kan då ha varit flera olika gräs, med egenskaper som liknar de nutida spannmålen. Exempel är råglost och speltlost. Idag odlas sådana arter i knappast alls längre.

Vete är den gröda som har odlats under längst tid. Vad man vet började enkorntvete hållas i odling för ungefär 10 000 år sedan. Senare utvecklades emmervete, speltvete och brödvete. Vad vi idag skulle kalla modern växtförädling är ungefär 150 år gammal. Den har inneburit att ett fåtal starkt specialiserade sorter har kommit att dominera stort, och hela mångfalden av lokalt anpassade sorter nästan helt gått förlorad.

Vissa menar att jordbruket befann sig i någon form av balans under 1950-talet. Mekanisering och annat hade gjort att man kunnat lämna fattigdomen bakom sig. Industrialiseringen hade ännu inte utplånat så mycket livsrum i landskapet, och spannmålssorterna hade ännu kvar en hel del av sina gamla egenskaper. Senare, under 1970-talet, lades i stort sett alla växtförädlingsstationer ned.

Under senare år har mycket kunskap kommit fram som pekar på viktiga egenskaper hos de tidigare kultursorterna, som till exempel vild emmervete. Det visar sig att de är betydelsefulla för människans flora av tarmbakterier, och att det på så sätt finns ett starkt samband mellan kultursorter och hälsa.

Råg

Dagens moderna råg är växtförädlad närmast till oigenkännlighet. Många av de tidigare sorternas egenskaper, såsom rotsystemets omfattning, stråets längd, kornens näringsinnehåll, bakningsegenskaper, med mera, är borta. För att äldre rågsorter ska kunna behålla sina egenskaper behöver de odlas på traditionellt sätt. Det som framför allt avgör är odlaren, sorten och platsen. Med ett visst utsäde kan man som odlare på en viss plats hålla igång en odling. Det i sig innebär en form av urval, av de plantor som går i mognad och ger skörd och utsäde till nästa år. Utöver det kan man som odlare göra ett mer riktat urval, genom att för hand plocka de finaste axen. Man söker då långa, jämna och fina ax, som är fullt pollinerade, det vill säga har kärnor i hela axen.

Traditionellt betecknas olika rågsorter utifrån när de ska sås. Man talar om vårråg (sås i maj), midsommarråg (sås i juni, liksom svedjerågen), larsmässråg (augusti), höstråg (september) och vinterråg (december). Man använder även olika beteckningar för att hantera när det var dags att skörda. När det blivande kornet i axen ännu är flytande kallas det för mjölmognad. När det har blivit lite fastare, men ännu är mjukt, kallas det degmognad. Vartefter som det blir ännu mer fast kallas det bindarmognad. När kornet har mognat färdigt och blivit ordentligt hårt, benämns det tröskmognad.

Halmen är en viktig resurs, idag främst till strö och kompletterande grovfoder. I ett tidigare mångbrukande jordbrukssystem användes halmen till mycket annat också, det kunde vara taktäckning eller flätning för olika ändamål. Man hade då god nytta av att dåtidens strån var mycket längre än de är idag.

Åker vid Hammarby. Här odlas små ytor med råg, olika havresorter, med mera.

Är det här måhända råg-ax värda att välja ut?

Här provas så kallad ytter-mej, det vill säga att slå rågen ut mot det som redan är slaget. På marken skymtar baldersbrå, blåklint, med flera.

Åkerogräs

Med ogräs menas helt enkelt växter som dyker upp där man inte önskar, till exempel i en åker. Olika växter finner sina livsrum i kulturlandskapet utifrån markanvändning och grödor. I en traditionellt brukad åker kunde en lång rad växter bilda en ganska tät markväxtlighet, under till exempel spannmål. Vartefter som jordbruket moderniserades så minskade antalet åkerogräs.

Under 1950-talet kunde ett normalt antal ogräsarter vara 50-60. Under 1980-talet var det nere i 20-30, och idag finner man normalt bara 5-6 ogräsarter i en åker. Arter som under 1700-talet betraktades som besvärliga var bland annat klätt, blåklint, åkerkål, åkersenap, råglosta, åkertistel och även riddarsporre. Riddarsporre är lite kalkkrävande, så i trakter utan kalkinnehåll i jordarna såg man den inte. I den åker som nu åter odlas med traditionella metoder vid Hammarby, räknades till 28 ogräsarter.

Svedjebruk

Traditionellt har man bränt mark i olika syften. Det kan ha varit för att genomföra röjningar och andra restaureringar, förbättra bete eller för att odla råg eller rovor. Långt innan 1500-talets svedjefinnar var verksamma i Sverige bedrevs svedjebruk. I södra Sverige finns belägg från 1200-talet. I vår tid har man mera uppmärksammat de större svedjorna, huuhta-svedjorna. Lika viktiga har dock små svedjor varit, kaski-svedjorna. Den här typen av odling var många gånger en viktig del i jordbruksförsörjningen. En svedja med insådd råg kunde ge mycket högre skörd än en utmagrad åker, där man led brist på gödsel.

Första året fälldes träd. Andra och tredje året odlades råd, en rågsvedja. År 4-10 övergick ytan i en busksvedja, sedan i lövsvedja med gräsbotten. Efter 20-30 år återfick marken sin karaktär av skog, och man kunde börja om igen.

Clas Tollin vid avdelningen för agrarhistoria vid SLU visar en svedja i utmarken till Hammarby. Lägga märke till de sotiga stubbarna.

Hans Larsson från föreningen Allkorn, mitt i svarthavren.

Det kallas svarthavre eftersom kärnorna är så mörka.